

Fejedelmválasztási feltételek Erdélyben – jogtörténeti megjegyzések az uralkodói hatalom korlátozásáról

VERESS EMŐD

Minden államberendezkedés kulcskérdése a hatalom gyakorlásának és átadásának a rendje. Az Aranybulla továbbélésének témájához egy indirekt módon, a hatalom korlátozásának problémaköre révén kapcsolódó témával szeretnék – adott terjedelmi keretek között vázaltszerűen – foglalkozni: az Erdélyi Fejedelemségben lezajlott fejedelmválasztások közjogi mechanizmusába illeszkedő fejedelmválasztási feltételek (fejedelmi *conditiók*) vizsgálatával.

Alapvetés: kapcsolat a fejedelmi feltételek és az Aranybulla között

Az Erdélyi Fejedelemség 1571–1691 között úgynevezett *választó monarchia* volt: uralkodóját, a fejedelmet az országgyűlés választotta.¹ A fejedelmválasztások kontextusában születtek meg a választási feltételek, amelyekben az uralkodó számára próbálta az erdélyi rendi országgyűlés megszabni a hatalomgyakorlás korlátait. Az intézmény a Magyar Királyság koronázási

1 Utána Erdély a Habsburg Birodalomba tagozódott be, és a fejedelmi cím a Habsburg uralkodók címlistájába került. Az utolsó választott erdélyi fejedelem viszont II. Rákóczi Ferenc volt, akit a szabadságharc kontextusában, 1704-ben választottak fejedelmmé, és a szabadságharc bukásáig (1711) uralkodott, viszont ebben a korban erdélyi államiságról már nem beszélhetünk. Vö. Fazakas, 2008, 132.

hitleveleinek (*diploma inaugurale*)² a mutációja; a német választási *capitulatio* és a lengyel *pacta conventa* rokona. A koronázási hitlevélhez képest a fejedelmi conditiók ténylegesen mutációt jelentenek. A feltételeket szabó országgyűlés az örökletes monarchia rendjében elképzelhetetlen, hiszen ott az uralomba lépés nem választás eredménye, így feltételekről sem beszélhetünk. Mivel az új uralkodó személyét trónutódlási szabályok határozzák meg, az ilyen kontextusban kiadott koronázási hitlevelek tartalma stabil, azt sokkal inkább a hagyomány határozza meg. Ezzel szemben Erdélyben mint választó monarchiában a feltételek kialakításában a tárgyalás, az alku, a kompromisszum is fontos szerepet játszott.³

376 év különbség van az Aranybulla kiadásának (1222) és az első erdélyi fejedelmválasztási feltételeknek (1598. augusztus 29.) a megszületése között. Azonban a kettő közötti párhuzam vagy folytonosság keresése nem erőltetett kísérlet. Nem cél, hogy mesterségesen, értelmezés útján hozzunk létre kapcsolatot az Aranybulla és a választási conditiók között. Ez a kapcsolat valós és közvetlen.

Például I. Rákóczi György fejedelmválasztási feltételeiben (1630), amikor a fejedelemmel szemben megfogalmazzák a kiváltságok rendjének fenntartását, akkor II. András személyét ténylegesen megidézik. „Hogy urakat, nemeseket, kerített és mezővárosokat, szászságot és székelységet, régi és minden legitime emanált privilegiumokban, donatíójokban, annuenciájokban, inscriptiókban [törvényesen kiadott kiváltságokban, adományokban, engedményükben, ideiglenes átruházásukban] megtart, a Sz. András király⁴ decretumának continentíája [végzeményének tartalma] szerint.” (VII. conditio) E szöveghelyet hagyományosan úgy szokás értelmezni, mint amely kifejezetten a szászokra, illetve az 1224-es szász kiváltságlevélre, az Andreanumra vonatkozik.⁵ Vagyis az Aranybulla vonatkozásában itt csak személyi kapocs lenne kimutatható: mindkét oklevelet ugyanaz a II. András király adta ki. Amikor ezt a II. Andrára történő hivatkozást egyes conditiókból kivették, valóban a szászok tiltakoztak,

2 Vö. Suhayda, 1861, 34–36. A koronázási hitlevél és a conditiók közötti kapcsolat kimutatása azért is fontos, mert Erdély „alkotmányjogi fejlődéséhez, politikai berendezkedéséhez az az állam szolgáltatta a mintát, amelynek területéből kiszakadt: a Magyar Királyság.” Vö. Oborni, 2013, 8.

3 Királyválasztás esetén – adott politikai körülmények függvényében – nyilván lehetőség mutatkozhatott a hitlevél tartalmának újratárgyalására.

4 II. András valójában nem volt szent, de egyik gyereke, (Árpád-házi Szent) Erzsébet (1207–1231) igen.

5 Lásd például Bodrogi, 1924, 434.

hogy ez a törlés az Andreanumban lefektetett szabadságjogaikat sérti. Viszont azzal nyugtatták meg őket, hogy András katolikus volt, és ez az oka, hogy nevét a feltételekből kihagyták, dekrétumának érvényességét ez nem érinti.⁶

Az idézett szövegben tényleges utalás van a szász kiváltságokra és András király dekrétumára, viszont ezt a rendelkezést kizárólag az Andreanumra szűkíteni álláspontom szerint nem helyes. Egyfelől maga a hivatkozott szöveg a szászok privilégiumait több más kiváltság között, felsorolásszerűen, csak az egyik privilégiumcsoportként nevesíti.

Ugyanakkor mindjárt a legelső fejedelmválasztási feltételek (Báthory Zsigmond, 1598. augusztus 29.)⁷ a következőket várták el a fejedelemtől: „Hogy felséged mindeneknek igaz törvényt szolgáljat a Szt.-András király és ez ország decretomának igaz continentiája szerint.”⁸ E kontextusban nem a szászokról és az Andreanumról, hanem pontosan az Aranybulláról, annak igazságszolgáltatásra vonatkozó rendelkezéseiről van szó.⁹ Vagyis egyes fejedelmi feltételekben az Aranybullára való hivatkozás tételesen, általánosan megjelent. Ez egyértelműen jelzi, hogy a feltételek szerzői érezték az Aranybulla és a conditio közötti kapcsolatot, egyfajta eszmei folytonosságot.

A korabeli politikai levelezés is alátámasztja a fenti értelmezést. Például: „az Szent András decretumára esküvén meg, az mi is azt nem engedi, nemes ember szabadságában megbántódjék...”¹⁰ kontextus is az Aranybullára, és nem az Andreanumra utal (1659. január 24., Barcsay levele II. Rákóczy Györgyhöz). Ugyanígy a következő szövegrész: „Szent András királt hozza elő Kegyelmed, az nemesség szép szabadságáról”¹¹ (1658. október 13., II. Rákóczy György levele Haller Gáborhoz).

A fejedelmi esküformulákban is megjelent Szent András dekrétuma, hasonlóképpen az Aranybullára és nem (csak az) Andreanumra történő hivatkozásként. Például Báthory Zsigmond többek között arra esküdött, hogy „Szent-András király decretumát és Magyarországnak bevett

6 Szilágyi, 1891, 80. „A szent Andrásra vonatkozó pont kimaradt a conditio szövegéből.

Miután pedig a szászok privilégiumaikat szent Andrástól kapták, azt hitték, hogy ez ellenök van intézve. De meggyőzték őket, hogy itt vallásügyi tekintetéről van szó...”

7 Csizmadia, 1980, 631.

8 Erdélyi Országgyűlési Emlékek 4., 1878, 195.

9 Egyébként az erdélyi törvényhozásban az Aranybullát is András király dekrétumának nevezték. Vö. pl. 1791. évi nov. cikkelyek.

10 Erdélyi Országgyűlési Emlékek 12., 1887, 141.

11 Erdélyi Országgyűlési Emlékek 12., 1887, 78.

decretumát observálok, megtartom és a szerént mindeneknek személyválogatás nélkül törvényt és igazságot szolgáltatok”.¹² Vagyis az Aranybulla külön nevesítésre került az esküformulában, az egyéb jogforrásokhoz viszonyítva így emelték ki.

Következésképpen, az Erdélyi Fejedelemség választási feltételei az Aranybullához nem csak elvont eszmeiségükben, politikai céljukban (hatalomkorlátozás) kötődnek, hanem az Aranybullára történő hivatkozás kifejezetten megjelent a választási conditiókban, politikai levelezésben, a fejedelmi esküformulában. Ez egyértelműen visszaigazolja, hogy az Aranybullát jogforrásként az erdélyi jog szerves részének tekintették,¹³ eszmeisége, hatalomkorlátozó értelmezése pedig az erdélyi politikai gondolkodás részét képezte; a feltételek szerzői érezték az Aranybulla és a fejedelmi feltételek közötti kapcsolatot, ideológiai folytonosságot.¹⁴

A fejedelmi conditiók jogi minősítése: álláspontok

Az erdélyi államban megalkotott fejedelmi conditiók kapcsán – leegyszerűsítve – kétfajta nézetet fogalmaztak meg.

Az első nézet szerint, amelyet Trócsányi Zsolt képviselt, a fejedelmválasztás feltételei a választást megelőzően „a főhatalom óhatatlan várományosával való alkudozás” eredményének tekinthetők.¹⁵ Szintén ő minősítette „szokásos cselekmény”-nek (azaz a leendő fejedelem tudta, hogy conditiókkal fogják szembesíteni), amelynek tartalmát „kétoldalú

12 Erdélyi Országgyűlési Emlékek 4., 1878, 197.

13 Vö. Dósa, 1861, 42–43. A király elleni feltámadást büntelennel nyilvánító rendelkezést eltörölte a Diploma Leopoldinum és az 1744. évi 6 tc. is.

14 A konkrét szöveghelyek között számos közvetlen kötődés azonosítható. Az Aranybulla szerint „ha vendégek, tudniillik rendes emberek jönnek az országba, őket az ország tanácsa nélkül méltóságokra ne emeljék”. Ráadásul „a pénzügyi, a só- és a vámügyek az ország nemesei és ne izmaeliták és zsidók legyenek”. I. Rákóczi Györgynél hasonló rendelkezés jelent meg: „minthogy mind a magyar natio, s mind pedig a szász uraink s atyáinkfiai magok natiojokból szoktanak magoknak tiszteteket, ispánokat választani, a székelység nem utolsó tagja lévén e hazának, ő nagysága kapitányokat, királybirákat, generalisokat, magok nemzetéből állókat és köztök lakókat adjon elejekbe, megmaradván mindazonáltal mindenképp az ő nagysága jurisdictioja és méltósága: a királybiráknak pedig választások specifice csakugyan ő kegyelmek székinek szabadságán álljon. Főispánokat is a magok vármegyéjékből valókat adjon ő nagysága.” (XIV. conditio). Ez az előírás a feltételekben Brandenburgi Katalin politikájára adott reakcióként jelent meg.

15 Trócsányi, 2005, 15.

alku” alakította.¹⁶ Mint ilyen megállapodások, nyilván adott fejedelem uralkodására vonatkoztak, és hangsúlyosan politikai jellegűek voltak. A feltételek hatalomkorlátozó hatékonysága nyilván korlátozott volt, nem érvényesülhettek teljes és precíz alkotmányos fékként, hiszen a fejedelem az erdélyi közjogi berendezkedésben hatalomkoncentrációt valósított meg, döntési lehetőségei igen fontos területeken gyakorlatilag korlátlanok voltak, a hatalom korlátait sokkal inkább a politikai erőterek és a gazdasági lehetőségek adták, mint a fejedelmválasztási feltételek. A fejedelmi logika szerint valószínűleg a feltételek elfogadása a hatalomba lépés egyik kelleke volt, amelyet mint „szükséges rosszat” fogadtak el, és adott esetben el is tértek a feltételek kívánalmaitól. Dósa Elek a XIX. század közepén már összegezte ezt az álláspontot: a feltételek a fejedelmek személyéhez és az idő kívánalmaihoz voltak igazítva, ezért „mint kelésök idejekori korigények szüleményeinek, s csupán a magokat azok értelmében kötelezett fejedelmek személyeit tárgyazóknak s következőleg azon idők elteltével s az illető fejedelmek elhaltával erejüket” veszítették.¹⁷ Tehát a fejedelmi conditiók a fejedelem személyének vonatkozásában fejtettek ki hatást, így jogforrásnak nem tekinthetők.

A második vélemény szerint, amelyet például Rác Lajos képviselt, a fejedelmválasztási feltételek révén az Erdélyi Fejedelemség az alkotmányos monarchia előképe, sőt, a kései, a fejedelmi hatalmat legerősebben korlátozó feltételek révén Erdély eljutott az alkotmányos monarchia határára: „az adott erdélyi keretek között gyakorlatilag már az alkotmányos monarchia határát súroló állam- és kormányzati konstrukciót sikerül az erdélyi rendeknek kiharcolniuk (...) Az erdélyi állam fejlődése a korban lehetséges csúcsára jut el azzal, hogy kialakítja a kormányzó és a fejedelmi tanács együttes kormányzásával egy későbbi esetleges parlamentáris monarchia jogi alapját.”¹⁸ Ugyanide sorolható az az állásfoglalás, amely szerint „bizonyos értelemben (...) az erdélyi államjogi berendezkedés megelőzte a brit alkotmányosság korát és természetesen eredményeit is...”¹⁹

A fejedelmi conditiók jogi természetéről alkotott képet e két megközelítéshez képest szükséges tovább árnyalni, hogy még pontosabban tudjuk megragadni az erdélyi jogtörténet ezen intézményének lényegét.

16 Trócsányi, 1976, 116–117.

17 Dósa, 1861, 45. Dósa itt az ellenérveket szintetizálta, valójában a conditiók jogforrási jellegét hangsúlyozó álláspont híve volt.

18 Rác, 1992, 181–184.

19 Szentpáli-Gavallér, 2022.

A fejedelmi conditiók jogi minősítése: állásfoglalás

Premisszák

Álláspontom mindkét fent ismertetett megközelítéstől részben eltér: nem egyszerű politikai alkuról, ennél *több*ről van szó. Viszont a második nézet-hez képest mindenképpen *kevesebb*ről: nem pontos a fejedelmi hatalom alkotmányos monarchiákat jellemző korlátozásának megvalósulását látni a conditiókban. A conditiók sokkal inkább az abszolutizmus és a centralizált rendi állam közötti határterületen való dinamikus mozgást, ingadozást jelzik, számos erdélyi sajátossággal árnyalva.

A fejedelemválasztási conditiók egyértelmű minősítése nem nélküli az időben történő fejlődés vizsgálatát, ugyanis e fejedelmi feltételek kapcsán *evolutív* jogforrással van dolgunk, amelynek időbeli dinamikáját nem csak tartalmi alakulás, hanem jellegváltozás is kíséri.

A nagyhatalmi erőterben egyensúlyozó és ebben a politikai egyensúlyi játszmában gyakran megbillenő és a legapróbb tévedés után is súlyos árat fizető erdélyi kisállam sorsa nagyon komoly tanulságokat hordoz mindmáig. Ahogy Kemény János emlékirásában a katolikus Pázmány Péter álláspontját rögzítette: „Átkozott ember volna, ki titeket arra készítetne, hogy töröktől elszakadjatok, ellen rugoldoztatok, míg Isten az kereszténységen másképpen nem könyörül; mert ti azoknak torkoknak laktok: oda annakokáért adjátok meg, az mivel tartoztok; ide tartsatok csak jó correspondentiát, mert itt keresztény fejedelemmel van dolgotok, tudniillik a római császárral...”²⁰ Az alapvető politikai dilemma a következő volt: 1. A magyar állam újraegyesítése és a törökök kiűzése csak a Habsburgokkal való együttműködésben valósítható meg. Elég erősek-e ehhez a Habsburgok? Amikor először tűnt úgy reálsan, hogy igen, a felszabadulási kísérlet kudarcba fulladt, Báthory Zsigmond németbarát külpolitikai kísérlete katasztrófába torkollott. 2. Ha a Habsburgok segítségével a politikai projekt sikerülne, akkor magyar királyként az uralkodók hajlandóak-e a magyar államiságot fenntartani, vagy a birodalmi egységesítés politikája fog dominálni? A lehetséges válaszok nem voltak túl biztatóak. Mindaddig, amíg a feltételek nem megfelelőek, Erdélynek ki kellett tartania, túl kell élnie, együtt kell működnie a Portával. A német magatartás a második dilemma kapcsán egyáltalán nem volt biztató, az előjelek

kifejezetten rosszak voltak. Kiderült, hogy Erdély a Habsburg-uralom alá került ország rész védelmében, a Habsburg-politika ellensúlyozásában fontos, mérséklő szerepet játszik (például a Bocskai harcai következtében megkötött bécsi béke ismerte el a vallásszabadságot Magyarországon stb.). Vagyis nem csak erdélyi, hanem általános magyar politikai érdek volt a kényes egyensúlyi helyzet fenntartása, mindaddig, amíg e két dilemma legalább részlegesen kedvező megoldása körvonalazódik.

A feltételek kontextusa: a libera electio

Választási feltételekről nyilván a fejedelmválasztás kontextusában lehetséges beszélni. Az Erdélyi Fejedelemségben az uralkodó, a fejedelem megválasztásának jogát az országgyűlés gyakorolta. A fejedelmválasztás jogi eljárását nem lehet kiszakítani abból a kül- és belpolitikai, társadalmi, gazdasági kontextusból, amelyben ezek a választások lezajlottak. Utólag a *libera electio*ról romantikus kép alakult ki, valójában sokkal komplexebb és kevésbé szabad eljárásról volt szó, mint azt egyes utólagos értelmezések tükrözték.²¹ Báthory Gábort, de Bethlen Gábort is katonai fenyegetés hatása alatt levő országgyűlés választotta meg (első esetben a hajdúk, második esetben török haderők befolyásolták a választás szabadságát). A választások során meghatározó volt a török befolyás. Erdélyt az iszlám jog alapján a szerződés területének („dár ül-ahd”) számított, ez tulajdonképpen az adófizetői és vazallusi státust jelölte.²² Az adófizetésen kívül a külső szuverenitás volt korlátozva: a szultán beleegyezése kellett a külső hadjáratokhoz, illetve általában külpolitikai kérdésekben Erdélynek alkalmazkodnia kellett a török birodalmi politikai érdekekhez. A Porta rendszeresen tartott „tartalékban” fejedelmjelölteket, ha a

21 Ahogy helyesen leszögezték, „az erdélyi fejedelemség rendjeinek egyik alapjogának hagyományosan a szabad fejedelmválasztást (*libera electio*) tekintették. A 19. század történetírói ténszerűen feltárták, hogy is folytak le a fejedelmválasztások, a történeti köztudatban mégis szinte liberális jellegű választás képe alakult ki és maradt meg ezekről a nagy fontosságú politikai aktusokról. A két háború között a fejedelmválasztás szabadságáról kialakult kép – más színezettel ugyan – még határozottabbá vált. Az újabb vonást az adta, hogy a király nélküli királyságban a legitimisták és szabadkirály-választók vitáikban érvként használták az erdélyi *libera electio*t, a »szabad választás« mítoszát.” Vö. Trócsányi, 1985, 21.

22 Ez a minősítés, noha rendszeresen megjelenik, nem teljesen pontos, hiszen az Oszmán Birodalom domináns, hivatalos jogtudományi iskolája, a hanafita, nem ismerte el a *dár ül-ahd* létét.

korábban támogatott fejedelem nem megfelelően (hűtlenül) viselkedett volna. A fejedelmet a Portának is meg kellett erősítenie (*athnámé*). Barcsay fejedelemmé történő választását a törökök világos utasításba adták (ellenkező esetben: vége Erdélynek), mégis a *libera electio* alá sorolták, mert nem idegent kényszerített Erdélyre a szultán.²³ Olyan eset is volt, amikor két jelöltet is nevesített a szultán (Bethlen Istvánt, Bethlen Gábor öccsét, és Rákóczi Györgyöt); a kettő közül a rendek ténylegesen választhattak: a szultán így jelezte, hogy bármelyik megoldást elfogadja.

Az első fejedelemválasztás János Zsigmond halála után Báthory Istvánhoz kötődik (1571).²⁴ Pontosan lefektetett jogi rend hiányában az első fejedelemválasztásnak különös, szokásformáló jelentősége volt. János Zsigmond 1571. március 14-én elhunyt. 20-án, még mindig János Zsigmond nevében, április 1-jére országgyűlést hívtak össze Gyulafehérvárra a tanácsurak. Ezt az országgyűlést a „Testamentomos urak”, János Zsigmond végrendeletének a végrehajtói vezették.²⁵ A következő döntéseket hozták: hivatalosan értesítik János Zsigmond haláláról egyfelől II. Szelim szultánt (I. Szulejmán fiát), kérve, hogy a Szulejmán által elismert szabad fejedelemválasztás jogát tartsa fenn; másfelől Miksa német-római császárt és magyar királyt, tájékoztatva őt a szultánnak elküldött levélről és a fejedelemválasztási tervről.²⁶

A fejedelemválasztó országgyűlés²⁷ kezdőnapját 1571. május 17-re tűzték ki. Az interregnum alatt mindkét nagyhatalom válaszolt. Miksa vajdát akart kinevezni, aki hűségesküt téve az ő képviselője legyen Erdélyben (ennek a jogalapja a speyeri egyezmény), pártfogoltja János Zsigmond egykori kamarása, Bekes Gáspár volt. II. Szelim pedig fermánt küldött, amelynek tartalmát pillanatnyilag nem ismerték, viszont azt beszélték, hogy a szultán valószínűleg Báthory István váradi főkapitányt fejedelemnek nevezte ki.

23 De azért a feltételekben fel is rótták ezt Barcsaynak: „Nagyságod fejedelmi méltóságos tisztbe való béállása, nem eleinktől reánk maradt s eddig megtartatott libera electionon által lótt légyen, hanem a hatalmas nemzeteknek parancsolatjából kényszerítettünk Nagyságodat acceptálnunk [elfogadnunk] és fejedelmünknek ismérnünk...”

24 Az erdélyi államiság kialakulásáról lásd például Fazakas, 2008, 121., Szentpáli-Gavallér, 2022, 129.; Kisteleki, 2016, 1029., Szentpáli-Gavallér, 2022, 1068.

25 Csáky Mihály, Hagymási Kristóf, Bekes Gáspár, Nyesovszki Szaniszló.

26 Vajda, 1891, 19.

27 Részleges kongregáció választotta a fejedelmet: a megyék és a székely székek 10-10 követet küldhettek a főispánokon és a királybírákon kívül; a szász székekből 6-6 követ vehetett rész a királybírákon kívül; a magyarországi vármegyékből szintén 10-10 személy.

Ilyen körülmények között a *libera electio* ideája már az első pillanatban veszélyeztetve volt. Pedig a *libera electio* hordozta magában azt, hogy a fejedelemség egyáltalán létezik. Milyen jogi megoldást találtak az első választáskor a *libera electio* fenntartására? 1571. május 25-én ténylegesen megtörtént a fejedelmválasztás, Báthory Istvánt megválasztották (ekkor még a vajdai címet használták), de a szultán levelét csak utólag olvasták fel, hogy így elkerüljék a kinevezés látszatát.²⁸ Ahogy utólag értékelték, „határozottan ki van mondva, hogy Báthory Istvánt a szultán vajdává kinevezte, de ennek, mint előzetes esetnek jelentősége az előbb tényleg megtörtént szabad választás által jó részben megsemmisült”.²⁹ Báthory nyilvánosan letette a rendeknek az esküt és fogadta a rendek esküjét.

Ezt követően titkos ülésen a fejedelem Miksának is letette a hűség- esküt. Miksát pedig arról tájékoztatta, hogy csak titokban ismerheti el a magyar király főhatalmát, Erdélyben önálló fejedelemnek kell mutatnia magát, hiszen ha nem így tenne, a törökök azonnal megtámadnák Erdélyt.³⁰ A jogi finomságokra, vallási és erkölcsi alapkérdésekre is odafigyeltek: a két esküszöveg között nem lehetett ellentmondás.³¹

A *libera electio*t azonban – a fejedelemség végoráiból visszatekintve – kritizálták is. Bethlen Miklós (1642–1716), a Diploma Leopoldinum tervezetének szerzője szerint a *libera electio* a legfőbb bálvány, de valójában Erdélynek a legnagyobb pestise volt: innen származott a sok nagyravágás, nagyhatalmakkal megkötött személyes alkuk, kufárkodások, belső hadakozások, sok-sok gonoszság.³²

A fejedelmi conditiók fejlődésének első állomása: az eskü

Báthory István megválasztásakor még nem voltak fejedelmi feltételek támasztva. Viszont a rendeknek letett eskü szövege már körvonalazta a későbbi conditiók tartalmát. Báthory a rendeknek arra esküdött fel, hogy János Zsigmond végrendeletének végrehajtását elfogadja, minden részében érvényesnek tekinti, adományait hatályban tartja, a János

28 Erdélyi Országgyűlési Emlékek 2., 1876, 452.

29 Vajda, 1891, 23.

30 Oborni, 2021, 150–151.

31 Erdélyi Országgyűlési Emlékek 2., 1876, 396–399. A Miksának tett eskü latin, a Rendeknek tett eskü magyar szövegét lásd Erdélyi Országgyűlési Emlékek 2., 1876, 458–459.

32 Lásd például Bethlen, 1979, 292.

Zsigmondnak tett szolgálatokért senkit nem háborít meg. A fejedelem azt is vállalta, hogy Erdélyt és a János Zsigmond által bírt magyarországi vármegyéket törvényükben, szabadságukban és vallásukban nem háborítja. Az eskü utolsó eleme az igazságszolgáltatásra vonatkozott: Báthory vállalta, hogy minden rendbéli embernek, akiknek előtte törvény szolgáltat, sem kedvéért, sem atyafiaságért, sem barátságért, sem adományért, semmilyen szín alatt való dologért nem kedvez, hanem minden személyi válogatás nélkül igaz törvényt szolgáltat. A fejedelmválasztási conditiók előképe ez az esküszöveg.

A fejedelmi conditiók fejlődésének második állomása: a conditiók megjelenése

Az első fejedelmválasztási feltételek 1598. augusztus 29-én, a tordai országgyűlésen, Báthory Zsigmond második beiktatásakor születtek meg.³³ Ekkor még a conditiók elfogadása nem képezte a fejedelmválasztás bevett eljárási elemét, ezért a feltételeket így vezették be: „könyörgünk felségednek alázatosan, hogy ebből felséged meg ne bántassék, sőt kívánságunkat kegyelmesen approbálja és kezeírásával s pecsétjével roborálván, juramento etiam megerősítse....”³⁴

A feltételekben Zsigmondtól, többek között, azt várták el, hogy a fejedelem minden rendbélieket tartson meg az ő hitükben; hogy jogaiban nemest és nemtelent törvénytelen módon ne bántson – sem személyében, sem jószágában, sem marhájában; hogy igaz törvényt szolgáltatson; hogy a jogszabályokat megtartja és megtartatja; hogy minden nemes ember privilégiumát, donatíóját helyén és erejében hagyja;³⁵ hogy az országgyűlésben és a fejedelmi tanácsban mindenkinek *libera voxot* enged, és senkit nem ér azért bántódás, mert kimondja a véleményét;³⁶ hogy nem tesz semmit

33 Trócsányi, 2005, 16. Trócsányi helyesen rögzítette, hogy Izabellánál és János Zsigmondnál, akik nem az erdélyi rendek választása alapján uralkodtak, nem lehetett szó még conditiókról, viszont a conditiók előzményének tekinthetőek az 1543. februári országgyűlésnek a főhatalomra vonatkozó végzései is. Trócsányi, 2005, 15–16.

34 Erdélyi Országgyűlési Emlékek 4., Budapest, 1878, 195.

35 Az Aranybulla szerint „becsületes szolgálattal szerzett birtokaitól soha senkit se foszszanak meg”.

36 Elvárás volt Bethlen Gáborral szemben is, hogy „tanácsrendeknek és ország gyűlésében is mindenkinek *libera voxot* enged, mindenféle panaszokodásoknak és igazságoknak előszámolására” (VIII. conditio). Egyébként Báthory Zsigmond és Gábor azokat, akik politikájukkal nem értettek egyet, hűtlenség címen perbe fogták, vagyonukat

a libera electió ellen; hogy a haza csendes állapotának fenntartásának érdekében jár el minden igyekezetével stb. Erdély többvallású állam volt (katolikus, helvét hitvallású = református, ágostai hitvallású = evangélikus és unitárius).³⁷ Ilyen kontextusban kiemelkedő fontosságú volt a vallási rend fenntartása. A Báthory Zsigmonddal szemben támasztott feltételek rendelkezései között pontosan a vallási kérdésekre vonatkozó conditiók foglaltak el „mennységileg” is domináns helyet.³⁸

Ahogy a klasszikus szakirodalomban leszögezték, „Zsigmond uralkodásának első része eléggé indokolja eljárásukat [vagyis a feltételek bevezetését], s visszahelyeztetése utáni tetteivel nem bizonyítja be az eljárás fölösleges voltát”.³⁹ A feltételek hasznosságát az is bizonyítja, hogy az esküformulán túlmutató, a fejedelemválasztás visszatérő elemeivé váltak.

Első összegzés

A conditiók elemei legelőször a fejedelmi eskü részeként jelentkeztek. A választási feltételeket 1598-tól az eskütől elkülönülő, fejedelmi conditiók elnevezésű dokumentumba foglalták.⁴⁰ Ebben az alakban a conditiók

— elkobozták, kivégezték, vagy menekülniük kellett (lásd éppen Bethlen Gábor helyzetét). I. Rákóczi György ugyanezt vállalta: „hogy a tanácsrendeknek és országos gyűlésekben is mindeneknek szabados voxot enged, mindenféle panaszokodásoknak és igazságoknak előszámolására” (X. conditio). Kemény János esetében még részletesebben: „Hogy az tanácsi és minden egyéb rendeknek mind országos gyűlésekben, mind azon kívül is libera voxot enged ó nagysága, sem fenyegetődzésekkel, sem ígéretekkel, sem adományokkal, sem valakivel külön való beszélgetéssel, sem mások által való intimatióval, sem semmi egyéb úton módokon azt nem impediálja, és senkire az szabados voxért indignatióját nem veti, mindenféle panaszokodásoknak, és igazságoknak előszámolására szabadságot enged” (VIII. conditio).

37 Az Erdélyi fejedelemség lakossága a XVI. század végén meghaladta az egymillió főt. Etnikai összetételét tekintve körülbelül 560 000 fő magyar és székely, 330 000 fő román és 90 000 fő szász, illetve 85 000 fő egyéb nemzetiségű. A román nemzetiségűek ortodox hite nem tartozott a „bevett”, elismert vallások közé.

38 Trócsányi Zsolt összegzésében a fejedelem tartsa meg a vallások jogait (1.); a jezsuiták tartózkodását csak Kolozsvárott engedélyezze (6.); a váradi katolikusoknak Szöllőssön és határában engedélyezze vallásuk gyakorlását (10.); tartasson vizsgálatot azokon a helyeken, ahová a katolikus hitet erőszakkal vitték be az elmúlt időben, és a többség vallását tartassa meg (15). Vö. Trócsányi, 2005, 16.

39 Vajda, 1891, 37.

40 A folyamat nem lineáris: 1599-ben Báthory András és 1607-ben Rákóczi Zsigmond conditióit a fejedelmi eskübe foglalták, ahogy az Zsigmond visszafogadása előtt is szokásos volt. Rákóczi esetében viszont látjuk, hogy az esküszöveg kibővült, tartalmába felvette a conditiók egy részét.

szerintem egyfajta közjogi szerződésként jelentkeztek, amelyeknek célja a megállapodás volt a leendő fejedelem és a rendek között a hatalomgyakorlás módjáról és korlátairól.

Trócsányi Zsolt úgy értelmezte, hogy ezek a conditiók, pontosan az ezeket kialakító alkufolyamat miatt, valójában nem feltételei a fejedelmválasztásnak.⁴¹ Ebben a koncepcióban akkor beszélhetnénk valódi feltételről, amennyiben az országgyűlés a feltételeket egyoldalúan határozta volna meg, abba a fejedelemben nem lett volna beleszólása. Az alkufolyamatot ma már nehéz rekonstruálni. Viszont az egyértelmű, hogy a conditiók megjelenésük után a fejedelmválasztás elemévé váltak. A kötésnek, a megállapodásnak pedig pontosan az a jellemzője, hogy azokat megvitatják, megtárgyalják, kompromisszumos megoldásra jutnak.

A conditiók technikáját a fejedelmi hatalom korlátozásának, a visszaélészszerű hatalomgyakorlás kizárásának az igénye hívta életre, ezért az első feltételek egyedi jellegű, adott fejedelmet kötő megállapodások voltak. Ezt az egyedi jelleget hangsúlyozza az is, hogy egyfelől adott fejedelemben „rászabják” a conditiókat (lásd Báthory Gábor conditióiban a hajdúkra vonatkozó előírásokat), másfelől az új fejedelmválasztás során a feltételeket, az ismétlődő részeket is, újra meg újra egészükben elfogadtatják. A conditiókban így vannak ismétlődő elemek, viszont változó elemek is megjelennek: a történelmi tapasztalat, az előző fejedellel kapcsolatos (negatív) élmények, a megválasztásra kerülő fejedellel, annak már megismert személyiségével kapcsolatos elvárások is felbukkantak, azaz tartalmi evolúció is történt. Erre jó példa a támadó hadjáratok szabályozása. Bethlen Gábor conditiói között ilyen még nem szerepelt, viszont I. Rákóczi Györgynél megjelent, „hogy sem római császár ő felsége, sem egyéb keresztény fejedelmek, és szomszéd országok ellen, hadat ő nagysága offensive [támadólag], ha okot nem adnak reá, nem indít, hanem azon békességet minden tehetségével oltalmazza” (IV. conditio). Kemény Jánossal pedig azt fogadtatják el, „hogy mindenekkel az jó szomszédságot, és szép békességet minden tehetségével oltalmazza és megtartja és senki ellen semminemű hadat offensive nem indít, ha méltó okot rá nem adnak, és ha szintén adnának is, az egész ország státusi megegyezett consensusokból cselekeszi, az portát is arra való annuentiáért nem sollicitálja ország engedelmé

41 Trócsányi, 2005, 15.

nélkül” (IV. *conditio*). A Kemény-féle *conditio*kban a támadó hadjárat jogi feltételrendszere nagyon megszigorodott: a) méltó ok fennforgása; b) az országgyűlés jóváhagyása; c) a Porta hozzájárulását sem kérheti az országgyűlési jóváhagyásának hiányában, azaz nem lehet a jóváhagyás sorrendi elemeit felcserélni. A szabályozás szigorodásának az oka II. Rákóczi György lengyelországi hadi katasztrófája.⁴²

A *conditio*k kapcsán viszont egy fontos jelenséget nem lehet figyelmen kívül hagyni. A *conditio*k tartalmában rituálisan ismétlődő elemek rögzültek (pl. bevett vallások tiszteletben tartása).⁴³ Az alku esetleg egyes konkrét kérdésekre terjedhetett ki, azonban a feltételek alapvető, meghatározó, ismétlődő elemei ténylegesen adhéziós jelleget öltöttek, az erdélyi állam alkotmányos jelentőségű ismérveit, tulajdonságait rögzítették, pontosan a fejedelemmel szemben. Ezekről az alapvető elvárásokról nem tárgyaltak, hanem állandó, kötelező elemekként jelentek meg a *conditio*kban. Így a választási feltételek egymásra rakódó rétegei az erdélyi állam alapvető tulajdonságait adó ismétlődő tartalmi elemek vonatkozásában fokozatosan kétségkívül normatív jelleget nyertek.

A *conditio*k megjelenése nem tette feleslegessé a fejedelmi esküt, azok párhuzamosan léteztek: „tartalmuk egymás irányába nem kizárólagos, azaz az esküben megfogalmazottak gyakran visszatérnek a *conditio*kban is, természetesen sokkal részletezőbben”.⁴⁴

42 Először ez a kitétel a Rhédei Ferenc fejedelmi *conditio*iban jelent meg. II. Rákóczi György lengyel hadjáratáról lásd B. Szabó 2019.

43 Így elvárták Bethlen Gábertól, „hogy minden rendeket, személyválogatás nélkül szabadon megtart religioban, és annak szokott exercitiumában az articulusok szerint” (I. *conditio*). I. Rákóczi Györggyel szemben hasonlóképpen az volt az elvárás, „hogy mindeneket személyválogatás nélkül a négy recepta religiókban és azoknak szabados exercitiumában ő nagysága megtart és másokkal is megtartat, és egyik religion való ecclesiákra is hatalmason nem küld és el nem foglaltatja ő nagysága, religioknak respectusáért is senkit is a hazafiai közül meg nem vét, hanem ebből minden személyválogatás nélkül és *discretio* [megkülönböztetés] nélkül a boldog emlékezetű fejedelemnek dicséretes példáját követi, tudván azt, minémü hasznos megmaradása volt mind ő felségének, mind pedig hazánknak ebbéli cselekedeti” (V. *conditio*). A megfogalmazás hasonló Kemény János esetében: „Hogy az hazafiait személy válogatás nélkül a négy recepta religiókban, és azoknak egyaránt való szabados exercitiumában megtart, és másokkal is megtartat, és egyik religion levő ecclesiákra is hatalmason nem küld és el nem foglaltatja ő nagysága, religioknak respectusáért is senkit is haza fiai közül meg nem vét, hanem ebből minden személyválogatás, és megkülönböztetés nélkül éltet mindeneket” (első *conditio*).

44 Rácz, 1992, 163.

A fejedelmi conditiók fejlődésének harmadik állomása: a conditiók törvénybe foglalása és megszegésük szankcionálása

A harmadik fejlődési fázis a joggá válás irányába tett határozott lépés: 1613-ban Bethlen Gábor fejedelmi conditióit, az első conditiók után másfél évtizeddel, az országgyűlés már törvénybe is foglalta. Bethlen Gábortól elvárták, hogy „az országnak közönséges és egyenlő akaratból való végézésit, articulusit maga is megtartja, másokkal is megtartatja; szegénynek, boldognak személyválogatás nélkül igaz törvényt szolgáltat; a sententiáknak executiójokat nem impediálja [az ítéletek végrehajtását nem akadályozza]” (VI. conditio).

A Bethlen feltételeiben is rögzített libera electio lényegi eleme a fejedelem vállalása, hogy a rendeket semmire sem kötelezi az utódlása vonatkozásában. Bethlen Gábor esetében a conditiókból kiolvasható, hogy a libera electio sérülését érezték a török haderő jelenléte miatt (a neves történész, Makkai László szavaival: az országgyűlés féltében szabadon megválasztotta a fejedelmet).⁴⁵ „Minthogy mostan ennyi hadaknak ez országban létele alatt kellett fejedelmet választanunk, köteles légyen reá, hogy a libera electiót teljes életében, semmi úton nem impediálja, az országnak azt nemcsak integrer megtartja, hanem a fényes Portával újólag mennél jobb móddal, a császártól ő hatalmasságától szerzett athnámé levéllel confirmáltatja” (VII. conditio).⁴⁶

⁴⁵ Makkai, 1944, 357.

⁴⁶ I. Rákóczi Györgytől is elvárás, „hogy az országnak libera electióját teljes életében semmi úton nem impediálja hanem azt az országnak integre megtartja és senkire a fejedelemséget nem transferálja és arról ország hire nélkül senkivel sem tractál”. Ugyanígy Kemény János is vállalta, „hogy az országnak libera electióját semmi úton nem impediálja teljes életében, hanem azt az országnak megszerzeni igyekezik, és senkire a fejedelemséget nem transferálja s nem is tractál arról senkivel is, sem az országnak soha nem proponáltatja, és senkinek is nem intimálja, avagy intimáltatja, sem penig tacite arról senkivel is nem colludál, sem penig a maga fejedelemségét semmi úton módon másra nem transferálja” (VII. conditio). A valóságban, ahogy már korábban is jeleztem, ez a szabadság a külső feltételek miatt nem működött. Viszont a fejedelmek is alakították az utódlást: Bethlen Gábor például feleségét, Brandenburgi Katalint kívánta utódjának választatni, és ezt keresztül is vitte (1626, uralkodott 1629–1630). Brandenburgi Katalinnal szemben a rendek szigorúbb választási feltételeket állítottak, az „idegen” Mária Krisztierna uralma negatív történelmi tapasztalatként jelen volt a politikai gondolkodásban), ezért Bethlen Gábor öccse, István kormányzóként járt el. I. Rákóczi György már saját életében, nyilvánvaló dinasztiaalapítási céllal megválasztatta fiát fejedelemnek (II. Rákóczi György, 1642, uralkodott 1648-tól).

Bethlen Gábortól azt is elvárták, hogy „hazánknak mostani romlott állapotját és a régi jó emlékezetű fejedelmeknek dicséretes példájokat szeme előtt viselvén, minden úton elsőben is a fényes Portához viselje oly engedelmességgel magát, hogy onnan romlása ne keletkezzék a szegény országnak. A kereszténységgel is, római császárral ő felségével és Magyarországgal a jó szomszédtságot és békeséget szorgalmatosan megőrizze.” E feltétel megfogalmazásából visszaköszönnek Báthory Gábor uralkodásának negatív tapasztalatai, elvárásá, a túlélés feltételévé vált a nagyhatalmak közötti politikai egyensúlyozás művészeté.

Az országgyűlés 1613-ban, Bethlen Gábor fejedelemmé választása kapcsán, és szintén a Báthory Gáborra vonatkozó rossz tapasztalatok alapján, elfogadott egy, az Aranybullához is köthető külön szabályt, a conditiók ellenállási záradékát (IV. tc.).⁴⁷ „Végeztül azért hogy a kolcsos városoknak, tanácsosoknak, székely és egyéb kapitányoknak légyen autoritások arra, ha az fejedelem exorbitálna és contra juramenti nobis praestium [letett esküje ellenére], valamint innoválna, hütök felszabadulván és összegyűlvén, ellene állhassanak absque nota infidelitatis, juxta contenta decreti [hűtlenség elkövetése nélkül, a végzeménybe foglaltak szerint].”⁴⁸ Önmagától kínálkozik az Aranybulla ellenállási záradékával való párhuzam: „Elrendeljük, hogy ha mi, vagy valamelyik utódunk valaha is ezzel a rendelkezéssel szembehelyezkedni akarna, ezen oklevelünk alapján a hűtlenség minden vétke nélkül országunknak úgy a püspökei, mint más jobbágysai, valamint nemesi valamennyien és egyenként a jelenlegiek és utódaik nekünk és utódainknak mindörökre ellenállhassanak és ellentmondhassanak.”⁴⁹

Nem egyszerűen ellenállási jog rögzítéséről van itt szó, hanem az Aranybullához képest sokkal pontosabban az aktív jogalanyok kijelölése: a kulcsos városok bírái, a székely kapitány és egyéb kapitányok és a tanácsurak jogosultak gyakorolni az ellenállási jogot. Érdekesség, hogy ezt a szabályt egyébként az Approbátákból kihagyták, a fejedelmi megrendelésre készülő kodifikáció során inkább mellőzni kívánták, mint törvénykönyvbe foglalással újra megerősíteni az ellenállási jogot.

47 Trócsányi, 2005, 18–19.

48 Erdélyi Országgyűlési Emlékek 6., 1880, 359–360. A szabályozás oka, hogy „rapinam arbitrati principatum, mind járt az törvéntelenségre és több illetlen dolgokra hanyatthomlok mentenek, kiből iszonyú veszedelme következett mindenkor hazánknak”.

49 Ezt a párhuzamot Szádeczky is azonosította. Lásd Szádeczky, Kardoss, 1927, 172.

Bethlen István viszont (amikor 1636-ban a trónját próbálta visszaszerezni) a rendek előtt hivatkozott az ellenállási jogra I. Rákóczy Györggyel szemben: „Erre ő kglme inauguratiójakor az nyolczadik conditió-ban reá is kötelezte magát, hogy mind maga observálja, másokkal is observáltatja.⁵⁰ Mivel pedig mint az fényes nap oly világosan constál az conditiók ellen való ő kglme sok cselekedeti, nem tartozik senki Kglmetek közül az legkissebbik is semminemű kötelességgel egy óráig is ő kglmének, hanem így is ezen articulusnak ereje mellett salva conscientia procedálhat Kglmetek hazánknak szabadsága mellett. Az hol pedig Kgltek arról gondolkodnék, hogy ez szokatlan dolog, és jövőre több inconvenienciák jöhetnének ki ez mostani példából, azt szokták mondani: necessitas frangit legem; ő kglmének is előtte kellett volna viselni, hogy Erdély országa nem ősitől maradt jószága ő kglmének, hogy az mint akarja, csak úgy tapodja talpa alá szegény hazánknak régi szép szabadságit, törvényt, régi jó rendtartásit; sőt ellenben példa leszen bizony inkább több következő fejedelmeknek is, hogy nem tartják mindjárt ragadománnak az szegény országnak szabad választásából való fejedelemségét s nem tartják úgy ez három nemzetből álló statusoknak akármelyikét is, mint ősitül maradt jobbágyit, vagy jószágokbeli szabadosit, hanem meggondolják, hogy találkozhatnak ezután is, az kik hazájok szabadsága mellett megmozduljanak, s hanyatt-homlok nem fogják mindjárt rontani s contemnálni az szegény hazát.”⁵¹

50 A személyi szabadság kapcsán I. Rákóczi György fejedelmi conditióiban, a VIII. feltételnél jelent meg az, „hogy soha senkinek vádlására, uri, nemes és egyéb szabadsággal élő rendek közül, törvény előtt nem arestáltat, semmi szín és mód alatt, hanem legitima citatione mediante, juris ordine convictum et aggravatum [törvényes idézés közben jöttével, a törvény rendje szerint elmarasztaltat és terheltet] és semmi violentiát [erőszakot], akárkiktől is alattavalói közül, senkin exerceálni [gyakorolni] nem enged, hanem ebből az utolszori fejevári gyűlésben és az idvezült fejedelem [Bethlen Gábor] inauguratiojakor [fölvatásakor, beiktatásakor] emanált [kibocsátott] erről való articulus [törvénycikk] observáltassék [legyen figyelembe véve], anni 1613.” Az Aranybulla párhuzamos szövege szerint „azt is elhatározzuk, hogy semmi sem utódaink szervienst el ne fogjanak, vagy romlását ne okozzák valamelyik hatalmas úr kedvéért, csak akkor, ha előzőleg perbe idézték és a bírói eljárás során elítélték”.

51 Erdélyi Országgyűlési Emlékek 9., 1883, 544.

A fejedelmi conditiók fejlődésének negyedik állomása: a conditiók kodifikálása

A conditiók jogszabállyá válásának folyamatát a kodifikáció zárta. Az Approbáták törvénygyűjtemény összeállításánál,⁵² 1653-ban, az első conditiók után több mint fél évszázaddal és nagyon sok történelmi tapasztalat birtokában a conditiók közül „némelyeket azok közül az articulusokba inserálni szükségesnek ítéltetett”. Így kerültek be az Approbátákba Rákóczi Zsigmond fejedelmi esküjébe foglalt conditiói (1607); Báthory Gábor fejedelmválasztási feltételei (1608); Bethlen Gábor fejedelmválasztási feltételei (1613); Catharina fejedelemasszony conditiói;⁵³ I. Rákóczi György fejedelmválasztási feltételei; ifj. Rákóczi György fejedelmválasztási feltételei; Rákóczi Ferenc fejedelmválasztási feltételei; sőt, tekintettel Rákóczi Ferenc kiskorúságára, a kormányzóval, gyerőmonostori Kemény Jánossal szemben is hasonló feltételeket támasztottak, és azokat is az Approbátákba foglalták.⁵⁴

Az Approbáták szerint „a választandó fejedelmeknek személyek és az időnek kívánsága szerént szoktanak a fejedelmeknek conditiókat praescribálni, és azoknak pro ratione temporis vagy változtatását, vagy helybenhagyatását az időnek mivolta hordozza magával”. Ezen a szinten lépett túl a törvénykönyvbe foglalás. A kodifikálással a conditiók egyértelműen jogforrási jelleget öltöttek. Dósa Elek szerint az, hogy „elődeink ezeket a feltételeket, a kelésők idejekori körülményektől s az illető fejedelmek egyéniségétől függetleneknek s kötelező erővel bírándó alaptörvényeknek tartották legyen, eléggé bizonyítja az, hogy törvénykönyvbe ígtatták még azon fejedelmek feltételeit is, akik az Apr. Comp. constitutiók kelése előtt már elhaltak volt”.⁵⁵

Vagyis az Approbátákba történő felvétellel a conditiók egyértelműen jogszabályi, ismétlődő alkalmazásra szánt jelleget öltöttek.

52 Az Approbáták összeállítását I. Rákóczi György kezdeményezte, II. Rákóczi György szentesítette. Az ok ugyanaz, ami minden kodifikációs erőfeszítésben megjelenik: a létező jog egybegyűjtése és rendszerezése. A törvények összegyűjtésének és rendszerezésének feladatát Bethlen Ferenc kancellár koordinálta. A törvénygyűjteményt a rendi országgyűlés külön elfogadta.

53 Brandenburgi Katalint Bethlen Gábor kívánságára választották fejedelemül, 1629. november 15.–1630. szeptember 21. között uralkodott.

54 II. Rákóczi György súlyos betegsége idején hétéves fiát, Ferencet fejedelmmé választották (1652). Apja halála (1660) után Ferenc nem tudta megtartani trónját, így ténylegesen nem uralkodott. Fiát, II. Rákóczi Ferencet a kuruc szabadságharc során viszont fejedelmmé választották.

55 Dósa, 1861, 46.

Ezt nem módosítja az sem, hogy az Approbáták után megszülettek a conditiók újabb generációi. Az Approbáták után elfogadott conditiók a rendek megerősödését mutatják (Rhédey Ferenc, Barcsay Ákos, Kemény János választási feltételei), ezt jelzi például a fejedelmi tanács megerősödése, legalábbis a fejedelmi feltételek szintjén. Ez a conditiók utolsó fejlődési fázisa. A cél – válságkontextusban – ekkor már az volt, hogy „teljes rendi (lényegében főrendi) uralmat léptetnének Bethlen és a két Rákóczi abszolutisztikus uralma helyébe”.⁵⁶ Ez adott körülmények között is korlátozottan sikerülhetett.

Így a conditiók pontosan tükrözik a fejedelmi tanáccsal való kormányzás elvárását, elvét és ennek dinamikáját. A fejedelmi tanács az uralkodónak alárendelt szerv volt, hiszen „a tagjait a fejedelem nevezte ki, mentette föl, ő hívta meg az urakat az ülésekre, ő határozta meg, hogy milyen ügyeket terjeszt a tanács elé, és ami a legfontosabb: kizárólag a fejedelmen múltott, hogy figyelembe veszi-e a tanácsurak véleményét vagy sem”.⁵⁷

Bethlen Gábortól a fejedelmi tanács kapcsán még csupán azt várták el, hogy „tanácsokat maga mellé mind az három nemzetből válasszon, törvény, igazság, békességszerető jó lelkiisméretű embereket, kiknek tanácsadásokhoz oly köteles legyen, hogy belső és külső országos dolgokat a két császárhoz, vagy több szomszéd országokhoz való confoederatiokat, derekas donatiókat és főtiszteket ezeknek hírek nélkül ne cselekedjék, se oszszon. Ha pedig a tanácsok közül országunk törvénye, szabadsága, decretumi ellen valamelyik lelkiesméretit nem tekintvén, veszedelmes és ártalmas tanácsra inditaná ő nagyságát, comperta rei veritate [az igazság kiderítése után], kedvezés nélkül afféle tanácsadót proscriptióval és notoriussággal [számkivetéssel és hűtlenséggel] büntetessen” (IV. conditio).

I. Rákóczi György esetében szintén csak az elvárás, hogy „hazánknak mostani első rendéit, tanácsit, érdemes tisztviselőit, állapotokba, tisztekbe, hivatalokban, a kik meg akarnak maradni, ő nagysága megtartja és semmi időben a hasznos hazafiai, más idegenért, hátra nem veti, hanem azoknak tanácsokkal és szolgálatokkal él, kinek-kinek az ő állapotja szerént való becsületit illendőképen megadván és hogy alattavalói közül is a hazafiai senkinek becstelenséggel illetni nem engedi. Annakfelette, hogy belső és külső országos dolgokat a két császárhoz vagy több szomszéd

⁵⁶ Trócsányi, 2005, 21.

⁵⁷ Oborni 2021, 185–185. Valójában a fejedelem a meghívások és az előterjesztések révén a rendi országgyűlést is jelentős mértékben kontrollálta.

országokkal való confoederatiókat tanács hire nélkül nem cselekszik, sem az országban, sem az országhoz tartozó birodalmokba, semminémü erősségeket, fortalitiúmokat, végházakat [végváarakat], azoknak határait, semminémü pretextusok alatt el nem ígéri, sem idegeníti, hanem a vég-házakban is hasznos hazafiait tart.” (VI. conditio)⁵⁸

A fejedelmi hatalom hanyatlásának korában a rendek azonban a fejedelmi tanács átalakulását kívánták, és ekkor következtett be a változás. A conditiók (például Kemény János itt hivatkozott választási feltételei) ezt úgy tükrözték, hogy a fejedelmi tanács tagjait, tizenkét főt, mindegyik natióból választják, és a fejedelem csak jóváhagyja a választást. Hatásköri szempontból pedig a „tanács adásokhoz oly köteles légyen ő nagysága, hogy azoknak megegyezett akaratjok nélkül derekas, országos dolgokat ne igazgasson, ország házaiban főtiszteket azok tetszéseik nélkül ne osszon, azokkal együtt is az ország articulusa kívül ne, különben az ország semmivé tégye; ha pedig az tanácsok közül országunk törvénye és szabadsága, decretumi ellen valamelyik, lelkiismeret nem tekintvén, veszedelmes és ártalmas tanácsra indítaná ő nagyságát, comperta rei veritate, kedvezés nélkül afféle tanács adót poscriptióval, és notoriussággal büntessenek meg. Az tanács renden kívül is a kik másoknak veszedelmére, hazánk szabadságának romlására, ártalmas és törvénytelen dolgokra való tanácsokat adnának, azokat az egész tanácsnak megjelenteni tartozzék, kik is az feljebb megírt poenával, modo praemisso, büntettessenek az országtól comperiáltatván az dolog.” (XV. conditio)⁵⁹ Vagyis a tanács tagjainak a felelőssége is részletes szabályozásra került.

A gyakorlati tapasztalat sugallhatta a kései conditiókban megjelenő rendelkezéseket a külhatalmak követségeire vonatkozóan: a feltételekben megpróbálták megtiltani a fejedelemnek, hogy a tanács nélkül fogadjon kihallgatáson követeket, a fejedelem velük titokban ne érintkezzen, titkon ne küldjön senkit a követek lakására, nekik választ ne adjon, amíg a tanáccsal meg nem állapodott. Hasonlóképpen a külhatalmakhoz küldendő követséghez is előírták a tanács beleegyezését. Nyilván az ilyen előírások sem érvényesülhettek maradéktalanul.

Hogy ez az átalakulási folyamat, ha szervesen megvalósulhat, elvezetett volna-e az alkotmányos kormányzáshoz, nem derülhet ki.

58 Hasonlóképpen Kemény Jánosnál a tizennegyedik conditio.

59 Rácz Lajos e szöveghelyből a miniszteri felelősség jogi bázisát eredezteti. Vö. Rácz, 1992, 184.

A nagyhatalmi erőegyensúly a XVII. század legvégére megváltozott, és lehetővé vált a törökök kiszorítása az egykori Magyar Királyság területéről. Erdély viszont a Habsburg Birodalom részévé vált, és ezzel a fejedelemség belső, sajátos alkotmányjogi fejlődési folyamatai végleg lezárultak.

***Záró érvek a jogszabályi jelleg bizonyítására: a Portához
való hűség és a libera electio eltörlése***

A Portához való viszonyok kérdése első változatban Báthory Gábor *conditio*iban jelent meg, ezek a *conditio*k azonban nem kerültek be az *Approbaták*ba, mert maradandó elemeit (amelyek például nem a hajdúkra vonatkoztak) a többi *conditio* is tartalmazza. Bethlen Gábortól viszont, a korábban is hivatkoztak szerint, azt várták el, hogy „hazánknak mostani romlott állapotját és a régi jó emlékezetű fejedelmeknek dicséretes példájokat szemé előtt viselvén, minden úton elsőben is a fényes Portához viselje oly engedelmséggel magát, hogy onnan romlása ne keletkezzék a szegény országnak”. I. Rákóczi Györggyel szemben szintén ez a feltétel: „hogy a fényes portától soha semmi időben el nem szakad, sem az országot elszakasztani nem igyekezik, hanem mindenekben kedvét keresi, ahhoz illendő *obsequium*át praestálja [hódolatát bemutassa]; Erdélynek a török császárral való régi frigyét intacte megtartja és a portára járandó követeket is, az elébbeni dicséretes fejedelmeknek szokások szerint expediálja” (III. *conditio*).

Kemény János vonatkozásában még részletesebb a feltétel: „Hogy az fényes portától soha semmi időben el nem szakad, sem az országot elszakasztani nem igyekezik, hanem mindenekben kedvét keresi, és ahhoz illendő *obsequium*ot praestálja, Erdélynek az török császárral való régi frigyét intacte megtartja, úgy mindazáltal, hogy ha az porta is nyilvánvaló romlásunkra s veszedelmünkre nem igyekezik, in tali casu ő nagysága is minden utakat módokat hazánk megmaradására elkövethessen az ország és tanácsok tetszéséből...” (III. *conditio*). A Portához való viszonyra vonatkozó klauzula módosulása tudatos: ha a Porta az ország romlására és veszedelmére tör, akkor a fejedelmet minden intézkedés megtételére szolgáló rendkívüli hatalommal ruházták fel. Nyilvánvaló volt, hogy Kemény Jánossal szemben a Porta ellenvetése várható. Kemény valóban szembe is szállt a Portával, de I. Lipót nem segített (1662-ben, a nagyszőlősi csatában, miután a Montecuccoli vezette osztrák hadak a segítséget

megtagadva elvonultak, Kemény maga is elesett). Alig egyéves uralkodása után már Apaffy Mihály számára készültek a conditiók, azokból ez a „kis-kapu” már eltűnt.

Visszatérve az érvelés fő gondolatához, a fejedelmi feltételek jogszabályi jellegét bizonyítja, hogy az 1744. évi I. erdélyi törvénycikk több pontot, de csak bizonyos részeket, kifejezetten hatályon kívül helyezett ezekből az Approbátákba és Compilátákba⁶⁰ foglalt feltételekből. A hivatkozott törvénycikk kifejezetten a török portához való ragaszkodásra vonatkozó részeket helyezte hatályon kívül.

Egyfelől a részleges eltörlés ténye önmagában bizonyítja, hogy ezeket a conditiókat jogszabálynak kell tekinteni, másképp nem lenne szükség a hatályon kívül helyezésre, ha kötőerejük adott fejedelem halálával vagy uralmának más okból való megszűnésével elveszett volna. Másfelől a feltételek más rendelkezéseinek érintetlenül hagyása is ugyanezt bizonyítja: e rendelkezések jogszabályként történő hatályban maradását is.

A fenti érvelés az 1744. évi II. erdélyi törvénycikk vonatkozásában is helytálló: ez a törvény a szabad fejedelmválasztást rögzítő részeket törölte, amelyek a megváltozott körülmények között – Erdélynek a Habsburg Birodalomba való betagozódása, illetve a Habsburg-házon belüli örökletes fejedelmi cím – már nem voltak aktuálisak.

Így Dósa Elek a XIX. század közepén az erdélyi jogot összegző nagy munkájában még hatályos jogként hivatkozott a fejedelmválasztási feltételek hatályon kívül nem helyezett rendelkezéseire. Ez azért is kiemelkedően fontos, mert Dósa így a Habsburg uralkodónak mint erdélyi fejedelemnek a jogkörét e fejedelmválasztási feltételek szerint konstruálta meg.⁶¹

Következtetések

A fejedelmválasztási feltételek jelentős része a Habsburg Birodalomba tagozódó Erdélyben is hatályban marad, és a császárnak mint erdélyi fejedelemnek a jogkörét e conditiók determinálták. A Diploma Leopoldinum

60 A Compiláták, vagyis a *Compilatae Constitutiones regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum* a fejedelmi Erdély második törvénygyűjteménye, az erdélyi országgyűlések által 1654–1669 között elfogadott törvények válogatása, az Approbáták folytatása és kiegészítése.

61 Vö. Dósa, 1861, 65–68.

ihető forrásai között is szerepelnek ezek a conditiók. Az Aranybullával való összehasonlítás nyilván jelzi, hogy a hatalmi struktúra és a társadalom felépítése jelentősen átalakult, nem beszélve a politikai kontextusról (az ország három részre szakadása, két nagyhatalom közötti erőterben egyensúlyozó kis erdélyi állam). A több évszázados időbeli eltolódás ellenére azonban közös pontok is vannak.

A conditiók, noha ténylegesen jogszabályi jelleget öltöttek, a fejedelmi hatalomgyakorlás szempontjából csak relatív korlátot képezhettek. A fejedelmek a törvényhozás, a végrehajtás és a bíraskodás vonatkozásában is igen erőteljes hatalmat koncentráltak, nem beszélve a katonai főhatalomról és a kincstári ügyekben gyakorolt hatásköréről. A hatalomgyakorlás során a fejedelmek gyakran, ismétlésszerűen, akár súlyosan tértek el a választási feltételektől a pillanatnyi körülmények nyomása alatt. E jogsértések szankcionálásának rendje, például az ellenállási jog törvényi szabályozása azonban elégtelennek bizonyult. A conditiók megsértését ugyanakkor sérelmezték, számon tartották, jogsértésnek minősítették. Összességében elmondható, hogy az Erdélyi Fejedelemség uralmi modellje az erősen koncentrált fejedelmi hatalom köré szerveződött, centralizált rendi monarchia volt.⁶² A kései fejedelmi feltételekben, válsághelyzetben, a rendek valóban sikeresen vezettek be a fejedelmi hatalmat erőteljesebben korlátozó rendelkezéseket, viszont e rendelkezések sem érvényesültek maradéktalanul. A fejedelmi feltételek összehasonlító vizsgálata így, ha nem is a jogállamiságot és az alkotmányos monarchiát, de a jogbiztonság és a törvények tiszteletben tartása iránti erőteljes rendi igényt igazolja vissza. Ezt bizonyítandó, zárásként álljon itt két rövid hivatkozás I. Rákóczi György és Kemény János erdélyi fejedelmek conditióiból.

I. Rákóczi Györgytől az volt az elvárás, hogy „az országnak közönséges és egyenlő akaratból való végezésit, articulusit maga is megtartja, másokkal is megtartatja; szegénynek, boldognak igaz törvényt szolgáltat, a sententiáknak executiójokat nem impediálja és terminuskor semminemű törvénynek discussiójában benn nem ül, holott ad suam praesentiam appellálják a törvényt, mint summus justitiarius eleibe” (XIII. conditio). Ez utóbbi rész jelentése, „hogy a fejedelem törvénytiszteletben nem ül be a

62 Hasonló állásponton Oborni, 2013, 15.

per megvitatására a táblára, hisz az mint legfőbb bíró elé ügyis elébe kerül”⁶³.

Kemény Jánossal szemben pedig azt szabták feltételként, hogy „az országnak közönséges és egyenlő akaratból való végezésit, articulosit, melyek per contrarias constitutiones nem tolláltattak [ellenkező törvényekkel el nem töröltek] és jövendőben is nem tollálatnak, maga is megtartja, másokkal is megtartatja” (XIII. conditio).

Irodalom

- B. Szabó J. (2019) *Erdély tragédiája 1657–1662*. Budapest, Corvina Kiadó.
- Bethlen M. (1979) Olajágot viselő Noé galambja. In: Tarnóc M. (szerk.): *Magyar gondolkodók. 17. század*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Bodrogi J. (1924) Az erdélyi szászok és a 700 esztendő's Andreanum. *Magyar Kisebbség*, 1924/10.
- Csizmadia A. (1980) Generalis congregatiók és a diéták Erdélyben. *Jogtudományi Közlöny*, 1980/10.
- Dósa E. (1861) *Erdélyhoni közjogtan*. Kolozsvár, Nyomatott Gámán Jánosnál.
- Dósa E. (2019) *Erdélyhoni közjogtan*. Budapest, Közjegyzői Akadémia Kiadó (2. kiadás).
- Fazakas Z. J. (2008) Az Erdélyi Fejedelemség nemzetközi elismertsége, külpolitikájának főbb irányai. *Iustum Aequum Salutare*, 2008/2.
- Kisteleki K. (2016) Alárendeltség vagy önállóság. Adalékok jogi nézőpontból az Erdélyi Fejedelemség önálló államiságának kérdéséhez. *Századok*, 2016/4.
- Makkai L. (1944) *Erdély története*. Budapest, Renaissance.
- Oborni T. (2013) Az Erdélyi Fejedelemség állama és politikai berendezkedése. *Korunk*, 3. szám.
- Oborni T. (2021) *Erdély aranykora. A fejedelmek tündérkertje*. Budapest, Rubicon Intézet.
- Rácz L. (1992) *Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Suhayda J. (1861) *Magyarország közjoga. Tekintettel annak történeti kifejlődésére és az 1848-iki törvényekere*. Pest, Emich Gusztáv.
- Szádeczky Kardoss L. (1927) *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest, Hargitaváralja.

63 Trócsányi, 2005, 20. Olyan értelmzésért, amely szerint az uralkodói személyes bírás-kodás mellőzéséről lenne szó, lásd Rácz, 1992, 166–167.

- Szentpáli-Gavallér P. (2022) Az állami főhatalom kialakulása és korlátai, az erdélyi fejedelem és a magyar királyi címet viselő Habsburgok jogköreinek komparatív elemzése. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, 2022/1.
- Szilágyi S. (1876) (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek 2.* Budapest, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala.
- Szilágyi S. (1878) (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek 4.* Budapest, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala.
- Szilágyi S. (1880) (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek 6.* Budapest, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala.
- Szilágyi S. (1883) (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek 9.* Budapest, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala.
- Szilágyi Sándor (1887) (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek 12.* Budapest, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala.
- Trócsányi Zs. (1976) *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései. Adalékok az erdélyi rendiség történetéhez.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Trócsányi Zs. (1985) Erdélyi fejedelmválasztások. *História*, 1985/5–6.
- Trócsányi Zs. (2005) *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben.* Budapest, Gondolat.
- Vajda Gy. (1891) *Erdély viszonya a portához és a római császárhoz mint magyar királyhoz a nemzeti fejedelemség korszakában.* Kolozsvár, Ajtai K. Albert.
- Veress D. (2019) *Vékára tett mécses. Esszék a XVI-XVIII. századi erdélyi magyar kortörténetek és emlékirások köréből.* Sepsiszentgyörgy, Háromszék Vármegye Kiadó.